

РОЗДІЛ III. ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА А. С. МАКАРЕНКА У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ДИТИНСТВА

УДК 378.21 + 37.018.26(045)

Г. М. Абрамович, Г. Й. Сігінішина, Л. Г. Софіян
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВНИЙ ПІДХІД У ВИХОВАННІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. МАКАРЕНКА

У статті розкрито сутність і особливості особистісно орієнтованого підходу в педагогічній спадщині А. Макаренка, що полягає у вихованні через колектив. Визначено провідні принципи й задачі виховної системи А. Макаренка в контексті особистісно орієнтованого підходу. Акцентовано на ролі педагога, як члена дитячого колективу, котрий, враховуючи особливості кожної дитини, забезпечує її виховання й самовиховання. Авторами обґрунтовано цінність та перевагу використання педагогічної спадщини А. Макаренка для вирішення проблеми формування особистості на сучасному етапі розвитку теорії й практики педагогічної науки.

Ключові слова: особистість, творча спадщина, педагогічний досвід, колективний вплив, індивідуальний підхід.

Постановка проблеми. Соціальні і політичні зміни, що відбуваються в Україні, а також постійне зростання наукової інформації роблять надзвичайно актуальною проблему оновлення змісту освіти. Існує нагальна потреба реформувати систему виховання з урахуванням сучасних тенденцій розвитку суспільства.

Необхідною передумовою всебічного розуміння дослідження нових проблем, що постали перед педагогічною наукою та практикою, як зазначається в «Основних напрямках наукових досліджень з педагогіки і психології України», має бути «осмислення прогресивних ідей минулого з погляду сьогодення», переосмислення й висвітлення позитивного досвіду минулого в контексті сучасних культурно-освітніх змін.

Творча спадщина А. Макаренка не обмежується часовими рамками її створення, тобто 20–30-ми роками ХХ століття, вона спрямована в майбутнє і не тільки може, а й повинна застосовуватися в сучасних умовах [9].

Аналіз актуальних досліджень. Розроблена парадигма особистісно орієнтовного підходу досліджувалась у педагогічних працях І. Беха, Є. Боднаревської, В. Рибалко, С. Подмазіна, І. Якиманської. Різні аспекти виховної системи видатного педагога аналізуються в широкому спектрі монографій, книг, статей (Є. Балобанович, Л. Гордін, Т. Жураковський, Є. Мединський, Ф. Науменко, М. Ярмаченко та ін.).

Свідчення того, що А. Макаренко став педагогом світового масштабу, є вивчення його спадщини такими дослідниками, як А. Левін, Т. Новацький, З. Мисловський (Польща); Л. Тиха (Чехія); Т. Штольц, Г. Хіллінг (Німеччина); Во Куанч Фук (В'єтнам) та ін.

Є цілий ряд публікацій з глибоким аналізом спадщини А. Макаренка з позицій сучасної педагогічної парадигми (Л. Грищенко, Н. Дічек, І. Зязюн, М. Красовицький, І. Кривonos, В. Струманський). Активно досліджується проблема використання ідей і досвіду А. Макаренка для розв'язання актуальних завдань педагогіки й практики (І. Зязюн, М. Красовицький, В. Моргун).

Мета статті – розкрити значення педагогічної спадщини А. Макаренка для вирішення проблеми особистісно орієнтованого підходу в здійсненні нагальних проблем сучасної практики виховання підростаючого покоління.

Виклад основного матеріалу. У кожному столітті своя педагогіка. Вісімнадцяте століття подарувало світу Ж. Ж. Руссо; на початку XIX ст. освічені люди прямували до швейцарського містечка Стани, де навчав Й. Г. Песталоцці. Але жоден із вітчизняних педагогів не привертав до себе такої уваги в усьому світі, як А. С. Макаренко. І ось що вражає: з роками суперечки про нього, про те, як його розуміти, як використовувати його досвід, не стихають, а загострюються.

Нині, після того яким ми знаємо А. С. Макаренка сьогодні, все здається природним: людина отримувала в завідування колонію. Але уявімо собі тридцятидвохрічну молоду людину в пенсне, в косоворотці, в модному кашкеті з білим верхом і лакованим дашком, цього типового «гуманітарія», інтелігентного вчителя, який звик сидіти за книжками й знаходитися в більш-менш культурному середовищі вчителів великого міста – уявімо собі, що означає для такої людини відправитися в глушину, в село, взяти на себе відповідальність за малолітніх правопорушників. Але А. Макаренку потрібна була ця свобода й самостійність [256]. Він бере під керівництво колонію – у майбутньому відому на весь світ колонію ім. М. Горького. У нього не було ще, судячи з усього, тих ідей, котрі прославили його, але в нього було все необхідне для того, аби ці ідеї виробити [8, 256].

А. Макаренко жодного разу не пошкодував про свій вчинок. На відміну від педагогів, які виховують «взагалі» й самі не знають, що з їхнього виховання вийде, не боявся брати на себе всю відповідальність за результати виховання. Він не просто «виховував» і навіть не «перевиховував» – він будував людські характери заново, як вибудував

заново свій власний характер. А. Макаренко спочатку переробив себе, потім своїх колоністів, потім усю науку виховання [6].

У патентній справі розрізняють поняття: вдосконалення, винахід і відкриття. На тисячі вдосконалень і винаходів – одне відкриття. Відкриття – це майже завжди переверот у науці.

А. Макаренко знайшов сотні вдосконалень педагогічної роботи, здійснив десятки винаходів і одне відкриття!

Про це відкриття він написав М. Горькому в першому ж листі після того, як той розпочав листування з колонією. Напевно, А. Макаренко розумів надзвичайну важливість із багатьох його думок саме цієї: «Із самого початку ми визначили за правило не цікавитися минулим наших дітей. З точки зору так званої педагогіки, це абсурд...» [7, 351].

Минуле не належить до майбутнього дитини. Більш точно: погане минуле не належить до майбутнього дитини.

Найбільш зухвала думка за всю історію педагогіки! Недарма вона здалась абсурдною. Чого вимагала «звичайна» педагогіка? «...Потрібно нібито обов'язково розібрати по кісточкам усі пригоди хлопчини, видобути й назвати всі його «злочинні нахили», дістатися батька з матір'ю – словом, виставити напоказ усю ту яму, в якій порпалася й гинула дитина. А, зібравши усі ці «чудові свідчення», – іронізує А. Макаренко, – за всіма правилами науки будувати нову людину». Але, продовжує Антон Семенович, усе це дурниці: ніяких правил науки просто немає... [8, 256].

Якби він просто сказав: «Минуле дитини не належить до її майбутнього», – і на цьому поставив би крапку, його б висміяли. Думка, взята сама по собі, дійсно абсурдна. Але він продовжив її істинність за однієї обов'язкової умови: якщо дитина потрапляє в міцний, цілеспрямований колектив дітей і їх вихователів (діти й вихователі – один колектив!). Кожна дитина, потрапляючи до такого колективу, швидко – і це дуже важливо: швидко! – стає такою, як її нове оточення, підкорюється новим вимогам і охоче виконує їх, оскільки вони розумні й логічні [4, 48].

Це відкриття зробив А. Макаренко своєю заявою про те, що минуле дітей його не цікавить, оскільки він безмежно вірить у могутність головної виховної сили – дитячого колективу.

Не ідеалізуючи особистість дитини, не перебільшуючи роль спадковості, не заперечуючи й того, що окремі діти можуть мати обтяжений природний фонд, він рішуче викривав неправомірність теорії «вродженої» злочинності. Погоджуючись з визначальною роллю

суспільства у вихованні, педагог-новатор підкреслював активну роль самої особистості, вказуючи на те, що дитина не лише об'єкт, а й суб'єкт виховного процесу. «Діти, – писав він, – це живі життя, і життя прекрасні, й тому треба ставитися до них, як до товаришів і громадян, треба бачити й поважати їх права й обов'язки, право на радість і обов'язок відповідальності» [9, 256].

Особистісно орієнтовний підхід у вихованні в педагогічній спадщині А. Макаренка полягає в тому, що найкраще такий підхід здійснювати через колектив. Ефективне спілкування педагога з вихованцем відбувається переважно в процесі активного життя й діяльності дитини в колективі, безпосередньої участі в колективній праці та навчанні. Педагог за такого підходу до виховання виступає як член того ж колективу. Такий стиль спілкування створює атмосферу довіри й співробітництва, що дуже важливо для здійснення особистісно орієнтованого підходу до виховання й формування стійких соціальних якостей особистості. У таких умовах діяльність педагога стає дієвішою. Вона здійснюється в найрізноманітніших формах: вихователь повинен створити позитивний мікроклімат у колективі, налаштувати його членів на такий виховний вплив, який би повною мірою враховував індивідуальні особливості кожної особистості, індивідуально-конкретні випадки її поведінки. «Нам доводиться щохвилини, – зазначав А. Макаренко, – мобілізувати нашу думку й досвід, наш такт і волю, щоб розібратися в різноманітних проявах, бажаннях, прагненнях колективу й допомогти йому порадою, впливом, думкою, а іноді, навіть, і нашою волею» [5, 25–29].

Антон Семенович не абсолютизував форм колективного впливу на особистість. Він уважав, що в практиці виховання часто виникають ситуації, коли найефективнішим є безпосереднє спілкування педагога з вихованцем, індивідуальний вплив на нього. Тому образно писав, що коли одні деталі людської поведінки можна робити в стандартному, загальному порядку, то інші – потребують індивідуальної обробки. Насамперед, це стосується вияву талантів у вихованців, розкриття й формування їх здібностей до певної діяльності. Втиснути кожну особистість у єдину програму, єдиний стандарт і цього стандарту добиватись – це означає, за А. Макаренко, пожертвувати індивідуальною неповторністю, своєрідністю, особливою красою особистості. «Цілі індивідуального виховання, – підкреслював він, – полягають у визначенні й розвитку особистих здібностей і устремлінь не тільки в галузі знання, але й у галузі характеру» [4, 18–22].

Особисті якості окремого члена колективу, вважав А. Макаренко, відрізняють одного колективіста від іншого за їхнім духовним багатством. І

це «особистісне» може бути сформоване саме в колективі, так як його розвиток сприяє розвитку окремої особистості, що, у свою чергу, забезпечує зміцнення й розвиток самого колективу. Таким чином, це дві взаємопов'язані сторони одного процесу. Тому виховання колективу й формування кожної окремої особистості не відокремлена задача в практиці виховання, а єдина [3, 25–29].

Співпадання інтересів колективу й інтересів особистості, за А. Макаренком, той ідеальний стан, до якого необхідно прагнути в процесі виховання.

Проте, виховуючи в колективі й через колектив, не можна допускати педагогічного фетишизму, тобто перетворювати принцип паралельної дії в засіб порятунку на всі випадки життя. Виховання в колективі й через колектив не виключає, а передбачає «педагогіку індивідуальної дії», адже кожна людина неповторна, своєрідна... У практиці виховної роботи іноді той чи інший вчинок, здійснений в силу випадкових обставин, роблять предметом загального осуду. Це призводить всупереч очікуванням до негативних результатів. А. Макаренко у своїй практиці не завжди повідомляв колектив про вчинок окремого виховання, оскільки вважав: якщо в людини розвинене почуття сорому, власної гідності, немає необхідності в колективному впливі на особистість; вона сама достатньо впливає на себе, усвідомивши характер і причини свого вчинку. У кожному конкретному випадку необхідно керуватися принципом педагогічної доцільності. Виховання особистості в колективі й через колектив не повинно перетворюватися в дресирування й дріб'язкову опіку. Навпаки, правильно організований і добре функціонуючий колектив не обмежує, а сприяє всебічному виявленню й розвитку творчої ініціативи й самостійності. Необхідні умови для цього – захищеність особи в колективі, повага до неї в поєднанні з розумною вимогливістю, опора на її ініціативу. «Моїм основним принципом завжди було якомога більше вимогливості до людини, але разом із тим і якомога більше поваги до неї, – писав А. Макаренко. У нашій діалектиці це, власне, одне й те ж саме... Коли ми багато вимагаємо від людини, то в цьому й полягає наша повага, саме тому, що ми вимагаємо, саме тому, що ця вимога виконується, ми й поважаємо людину» [6].

Дотримання принципу єдності вимогливості й поваги до особистості забезпечує єдність зовнішніх (об'єктивних) вимог і вимог внутрішніх (суб'єктивних), єдність виховання й самовиховання особистості [3, 3–8].

Єдність вимогливості й поваги до особистості дає позитивний результат за тієї умови, коли колектив ставиться до кожного його члена з

«оптимістичною гіпотезою», коли враховуються індивідуальні особливості кожного вихованця. Вирішальним у педагогічній практиці А. С. Макаренка був горьківський оптимізм, віра в людину. «Гарне в людини, – писав він, – доводиться завжди проектувати, й педагог зобов'язаний це робити. Він зобов'язаний підходити до людини з оптимістичною гіпотезою, нехай навіть і з деяким ризиком помилитися» [2, 215].

Здавна йшла суперечка між педагогами. Одні стверджували, що дитина від природи зла, й потрібно це зло в ній подолати; інші – що дитина добра, й слід це добро розвивати. Для А. Макаренка дитина ні добра, ні зла: вона така, якою зробило її суспільство, колектив. Він безмежно вірив у можливості людської особистості змінюватися й так само безмежно – в силу виховання [8, 256].

Те, що було винайдено й осмислено в педагогічній системі А. Макаренка, вивчалось і переосмислювалось кількома поколіннями радянських і пострадянських педагогів, практиків і вчених. Багатьом із цих винаходів було дано нові імена: діяльнісна педагогіка, педагогіка дії, особистісно орієнтовний підхід, педагогічна підтримка. Ми ще довго будемо відкривати А. Макаренка. Нинішній етап цього відкриття характеризується аналізом педагогічної спадщини, вичлененням її сутнісних рис: завдань, принципів, методів, особливостей. А на підставі цього аналізу можна буде змодельювати теоретично всю педагогічну систему А. Макаренка, визначивши послідовно її мету, завдання, принципи, структуру, форми, методи, прийоми, засоби. І це буде новою сторінкою педагогічної науки. Особливо цікаво розглянути всю цю систему з точки зору філософських теорій синергетики та меметики.

Висновки та перспективи подальших розробок. Отже, особистісно орієнтоване виховання – це процес утвердження особистості як вищої цінності буття. Воно можливе лише тоді, коли вихованець є не тільки об'єктом, а й суб'єктом виховання. Для впровадження цього підходу в практику роботи педагогам слід оволодіти його механізмами і прийомами. Виявлення цих механізмів у спадщині видатних педагогів сприятиме становленню особистості, відкриттю нових можливостей розвитку глибинних духовних потенцій дітей, виховання в них гуманізму як світоглядної позиції, на якій ґрунтується ставлення до навколишнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Н. А. Понятие личностно-ориентированного обучения / Н. А. Алексеев // Завуч. – 1999. – № 3. – С. 113–126.
2. Макаренко А. С. (Опыт, изучение, применение) : материалы конференции, посвящённой 80-летию со дня рождения (1888–1968) / за ред. В. Е. Гмурмана. – М., 1969. – 215 с.

3. Бех І. Д. Інваріанти особистісно-орієнтованого підходу до виховання дитини / І. Д. Бех // Початкова школа. – 2001. – № 2. – С. 3–8.
4. Будняк Т. Г. Педагогічна система А. С. Макаренка в контексті переосмислення і використання у підготовці сучасного вчителя / Т. Г. Будняк // Педагогічні ідеї А. С. Макаренка й сучасність: проблеми та перспективи. – Переяслав-Хмельницький, 1999. – С. 18–22.
5. Бучківська В. В. Особистісно-орієнтовний підхід до виховання в педагогічній спадщині А. С. Макаренка / В. В. Бучківська // Наукові записи Тернопільського державного університету. Серія : Педагогіка. – Тернопіль, 2002. – № 2. – С. 25–29.
6. Зязюн І. А. Спадщина А. С. Макаренка і сучасність / І. А. Зязюн // Педагогічна газета. – 1998. – № 2.
7. Карпенчук С. Г. Педагогічна технологія А. С. Макаренка і сучасність / С. Г. Карпенчук. – Рівне : РДТУ, 2001. – 351 с.
8. Соловейчик С. Л. Час ученичества. Жизнь замечательных людей / С. Л. Соловейчик. – М. : Дет. лит., 1972. – 256 с.
9. Ярмаченко М. Д. Сучасність педагогічної спадщини А. С. Макаренка: До 100-річчя з дня народження / М. Д. Ярмаченко. – К. : Т-во. знання, 1988. – 48 с.

РЕЗЮМЕ

Г. М. Абрамович, Г. Й. Сигинишина, Л. Г. Софіян. Личностно ориентированный подход в воспитании в педагогическом наследии А. Макаренко.

В статье раскрыта сущность и особенности личностно ориентированного подхода в педагогическом наследии А. Макаренко, которые состоят в воспитании через коллектив. Определены ведущие принципы и задачи воспитательной системы А. Макаренка в контексте личностно ориентированного подхода. Акцентирована роль педагога, как члена детского коллектива, который, учитывая индивидуальные особенности каждого ребенка, обеспечивает его воспитание и самовоспитание. Авторами обосновано ценность и преимущества применения педагогического наследия А. Макаренко для решения проблемы формирования личности на современном этапе развития теории и практики педагогической науки.

Ключевые слова: личность, творческое наследие, педагогический опыт, коллективное влияние, индивидуальный подход.

SUMMARY

G. Abramovych, G. Sygynyshyna, L. Sophian. Personality-Directed Approach at Education in a. Makarenko's Pedagogical Heritage.

The entity and the basis of Personality-Directed approach through the group in A. Makarenko's pedagogical heritage are disclosed in the article. They also defined the leading principles and problems of A. Makarenko educational system in the context of Personality-Directed approach. The role of pedagogue like a member of the children group which takes into account individual features of each child and ensures his education and selfeducation is accented. The authors substantiated value and advantages of use A. Makarenko's pedagogical heritage to solve the problem of personality forming in the modern phase of Pedagogical science theory and practice.

Key words: personality, creative heritage, pedagogical experience, collective impact, individual approach.